

ဟမ်

Գոհար Գասպարյանի հեռ

ՀԱՄԱՍՓՅՈՒՌ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Իմ *ութ և կես* տարիները
Գոհար Գասպարյանի հետ

«ԱՐԵՎԻԿ»
2004

ՀՏԴ 891.981-94 Մանուկյան: 78 (479.25)
ԳՄԴ 8437 - 4 + 85.244 (23)
Մ 283

Մ 283

Մանուկյան, Համասփյուռ

Իմ ութ և կես տարիները Գոհար Գասպարյանի հետ: Հուշագրություն / Համասփյուռ Մանուկյան: Եր.: Արևիկ, 2004թ.- 40 էջ: Նկ.:

Գրքույկը նվիրված է հեղինակի՝ *ութ և կես* տարի տևած համատեղ աշխատանքին մեծամունց երգչուհի Գոհար Գասպարյանի հետ: Ամիջական և մտերմիկ ոճով շարադրված այս ինքնաբերական ծոցը թույլ կտա ընթերցողին մոտիկից ծանոթանալ երգչուհու վառ անհատականությանը, ինչպես նաև՝ ստեղծագործական որոշ «գաղտնիքներին»:

Նախատեսված է երաժշտասեր լայն հասարակայնության համար:

Մ 4702080201 2004թ.
707(01)-2004

ԳՄԴ 8437-4+85.244 (23)

ISBN 5-8077-0656-0

© Հ. Մանուկյան, 2004թ.

© «Արևիկ» հրատարակչություն, 2004թ.

Առաջին անգամ **Գոհարի** երգը լսելիս հնարքի նրան.

- Այդ դո՞ւ ես սոխակից երգել սովորել, թե՞ սոխակը քեզ նից:

Եվ ամեն անգամ «Հայաստանի սոխակին» լսելիս սիրտս լցվում է խորին հուզումով:

Ավետիք Իսահակյան

Արքիմեդյան լասրտերով փնտրած արվեստագետներից է մեր **Գոհարը**՝ իր անվան նման թանկ ու նվիրական: Ծնվեց ճիշտ ժամանակին, որպեսզի իր «Կոունկով» ու «Ծիծեռնակով», «Մայր Արաքսով» ու «Անտունիով» հոշակեր և՛ իրեն, և՛ իր ժողովրդին:

Մարտիրոս Սարյան

Որքան երկար եմ սպասել այս վայրկյանին, որ մտնեմ ու գրեմ իմ կյանքի *ուք և կես* տարիների՝ 1975-1983 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածի մասին, որն անցել է Գոհար Գասպարյանի դասարանում՝ նրա կողքին:

Սպասել եմ, որովհետև գիրք գրելու նկրտումներ չունեմ, սպասել եմ, որովհետև առաջին նախադասությունը չէր գրվում, և ի վերջո սպասել եմ, որովհետև երիտասարդ էի և ինձ իրավունք չէի վերապահում:

Ուրեմն, այդպես էր պետք: Հիմա եկել է պահը: Թանկ հիշողություններս, որոնցով մինչև հիմա լցված է իմ հոգին, և որոնցից սկիզբ է առել իմ հետագա ստեղծագործական կյանքի կողմնորոշումը՝ խեղդում եմ ինձ և բոլորն էլ այնքան կարևոր են թվում, որ մտավախություն ունեմ բաց թողնել թեկուզ աննշան մի մանրուք:

Ամեն մարդու կյանքում լինում են հանդիպումներ, որոնք ճակատագրական են և կանխորոշում են նրա հետագա ուղին: Իսկ եթե նկատի ունենամք, որ իմ պարագայում այդպիսի հանդիպումը աշխարհահռչակ մեծության հետ էր, և մեզ միացնողը Նորին մեծություն երաժշտությունն էր, ապա կարելի է պատկերացնել և հասկանալ, թե ինչու եմ լցված պատմվելիք ոգեղեն, բարձր նյութով:

Համոզված չեմ, որ կկարողանամ ընթերցողին լրիվորեն փոխանցել այն մթնոլորտը, որով համակված էի այդ տարիներին, այն ոգևորությունս, որը շատերի խանդն էր առաջացնում, և անցածս մեծ դպրոցը: Բայց պետք է փորձեմ:

Գոհար Գասպարյանի մասին դեռ շատ կգրվեն աշխատություններ, մասնագիտական գրքեր և հիշողություններ: Սակայն ես ուզում եմ գերծ մնալ պրոֆեսիոնալ պարտադրանքներից և առանց ինտելեկտուալ «խելոքությունների» գրել իմ զգացածը, ստացածը և տվածը, քանի որ, երբ հասկացա, որ *ուք և կես* տարի եմ աշխատել Գոհար Միխայլովնայի հետ, ինձ թվաց, թե՝ Ֆելլիսիի համանուն գլուխգործոցի մնամ մի հանճարեղ ֆիլմում եմ եղել: Հիմա ինձ այդ թիվը մոգական է թվում: Իմ *ուք և կեսը* մի աշխարհ էր, ամեն մի օրը՝ երջանիկ գոյություն, նոր արարում և բավարար ժամանակահատված՝ կազմավորվելու, կողմնորոշվելու և բոլորովին սիրահարվելու փոկալ արվեստին, որին և նվիրեցի հետագա տարիներս:

Իմ սերնդի ամբողջ կյանքն անցել է Գոհար Գասպարյանի երգի, անունի, փառքի և պարզապես ֆիզիկական գոյության հետ: Կոնսերվատորիայում ուսանելու տարիներին սովորական տեսարան էր՝ տեսնել հին սև շենքի առջև մեքենայից իջնող Գոհար Գասպարյանին՝ շքեղ, հպարտ, անուշ ժպտացող: Եվ իսկույն շշուկները գնում էին. «Ճապոնիայից նոր է եկել, այստեղից է եկել, այնտեղից է եկել...»:

Բայց առաջին անգամ հիացում ու ջերմություն զգացել եմ ուսանողական տարիներին, նրա դասարանական համերգին, որին ներկա գտնվեցի շատ պատահական, դասերի արանքում, երևի թե՝ 1966-67 թվերին: Որքան էի տպավորվել, որ այդ օրը հատուկ նկարագրել եմ օրագրիս մեջ:

Ես հիշում եմ առաջին զգացողությունս՝ կարծես տեղափոխվեցի մի եվրոպական դահլիճ: Այդ օրագիրս հիմա էլ կա, և ցանկանում եմ բառացիորեն մեջբերել մի կտոր՝ գրված մի անփորձ, անմիջական ուսանողուհու կողմից.

«Յերեկը զնացի կոնսերվատորիա, որ ռեկտորի մոտ մտնեմ, և պարզվեց, որ բոլորը նստած են Գոհար Գասպարյանի դասարանի ուսանողների համերգին: Ես էլ մտա: Հաճախ մման դասարանական համերգներից դուրս եմ գալիս՝ մտածելով, որ իզուր ժամանակ կորցրեցի, բայց այսօր կարծես գտա, և զգացի, թե ի՛նչ մակարդակի գործ է արվում: Դուրս եկա այնպիսի բարձր տրամադրությամբ, կարծես կյանքումս ինչ-որ բան փոխվեց: Շատ լավ ծայներ կային, մի քանիսը իրենց իսկապես *արտիստ* էին զգում: Փշաքաղվեցի Ազուլենայի արիայի կատարման ժամանակ (*երգողը, կարծես, Արմենուհի՝ Կամադայից*): Գոհարը (*այն ժամանակ էլ եմ անունով գրել*) բոլորի հետ այնպես էր հուզվում, կրկնում բառերը, միաժամանակ՝ ուրախ աչքերով նրանց հանգստացնում, որ ես զգացի նրա մեջ և՛ լավ արտիստին, և՛ լավ մանկավարժին, և՛ լավ մարդուն...»:

Համարյա 40 տարվա տպավորություն...

Ես այդ շողշողուն համերգը լավ եմ հիշում, քանի որ այդտեղ առաջին անգամ լսեցի Օլգա Ջաքարյանի անգուղական ձայնը. նա կատարեց Չայկովսկու "Я ли в поле, да не травушка была" ռոմանսը, որը ինձ մի ամբողջ օպերային տեսարան թվաց: Օլգան ընդամենը երկրորդ կամ երրորդ կուրսի ուսանողուհի էր, և ութ տարի անց մենք սկսեցինք համագործակցել: Այդ համագործակցությունը տևեց շուրջ տասը տարի: Այդ օրը երգողները բոլորն էլ այսօր հայտնի երգիչներ են՝ այստեղ և աշխարհի տարբեր անկյուններում:

Բայց նույն օրագրիս մեջ գտնում եմ ապրիլի 6-ի (1967թ.) մի գրառում, ուր նշված է, որ երեկոյան պետք է գնամ համալսարան. այնտեղ բանասիրականում սովորող քույրս ողջույնի խոսք է ասելու Գոհար Գասպարյանին: Ուրեմն՝ հանդիպում ուսանողության հետ: Հետո ավելացրած է, որ որոշել էի կեսից դուրս գալ և գնալ Ժան Տեր-Մերկերյանի համերգին, բայց՝ «չգիտեմ ինչու, չկարողացա դուրս գալ»: Պարզ է, բացատրությունն ավելորդ է... Գոհարն ինձ «տարել էր»:

Կարծեմ՝ այդ տարիներին եմ լսել, որ Հայաստանում, Գասպարյան ազգանվամբ ընտանիքներում, օրորոցները լցվել էին Գոհար անունով նորածին աղջիկներով:

Հիմա, երբ իմ *ութ և կեսից* անցել է քսան տարի, ես ուզում եմ ասել, որ Գոհար Գասպարյանը մի օրգանական մաքուր ծուլվածք է, որը կարելի է կոչել՝ *մարդ + հանճարեղ արվեստագետ*: Ես սա ասում եմ ամենօրյա ճանաչողի իրավունքով, շատ ավելի մոտիկ կանգնած մարդու իրավունքով, քան սովորական համերգային հանդիսատեսը: Հենց այդ բացառիկ, բայց շատ մարդկային, հանճարեղ, բայց պարզ, ծուլածո կերպարն է քանդակվել իմ ուղեղում (և ո՛չ միայն իմ) և լույս է տալիս կես դար: Այո՛, նրանից միշտ մեծ արվեստագետի լույս է ճառագում, որի մի շողն էլ ինձ է լույս տվել:

*Օլգա Չաբսոյանի մեկնահամերգից լեզրո (Կամերային երաժշտության փուն, 1979թ.):
Չախից աջ՝ Հեղինե Մուրադյան (Գեորգ Էսինի քույրը),
դաշնակահարուհի Համեսիյու Մանուկյան, բանասերեղ՝ Հրաչյա Հովհաննիսյան,
երգչուհի Օլգա Չաբսոյան:*

Այժմ պետք է մտովի գնամ ետ ու հիշեմ, թե ինչպե՛ս սկսեցի աշխատել Գոհար Գասպարյանի դասարանում:

Ես, 1968թ. ավարտելով Վիլլի Մարգարյանի դասարանը որպես դաշնակահար, ամսամբիստ և մանկավարժ, հետագա բոլոր տարիներին ավելի շատ սիրել եմ նվագել, կատարել, նվագակցել, քան դասավանդել (չնայած դասավանդել եմ միշտ): Եվ այդ պատճառով համագործակցել եմ շատ ու բազմազան մասնագետների հետ՝ խմբավարների, վոկալիստների, ջութակահարների: Առավել նշանակալիցը և հետաքրքիրը տաղանդավոր օպերային դիրիժոր Գերման Տերտերյանի դասարանում աշխատելն էր (1972-1974)՝ և՛ Ռ. Մելիքյանի անվան ուսումնարանում, և՛ Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում: Նա դասավանդում էր մաև սիմֆոնիկ դիրիժորություն, ուստի հաճույքով էի աշխատում, քանի որ նվագում էի օպերային մախերգանքներ, սիմֆոնիաներ, մեծ կտավի ստեղծագործություններ: Ծրագիրն ինձ հետաքրքիր էր, Գերման Ռուբենովիչն էլ՝ ոգևորող. երբեմն մըտնում էր դասարան և դիմում ինձ՝ «Нам филADEЛЬФИЙский оркестр»: Նրանից ինչ-որ կիրթ, մայրաքաղաքային, մոսկովյան, լայնախոհ պահվածք էր փոխանցվում մեզ՝ ինձ և ուսանողներին:

Մենք առաջին անգամ նրանից ենք տեսել, որ *մեղեդին* կարելի է փակ աչքերով նկարել՝ այնպես, ինչպես զգում ես (մեր դեպքում՝ կավճով, գրատախտակի վրա):

Եվ երբ այդքան երիտասարդ տարիքում նա հեռացավ կյանքից՝ մենք երկար ժամանակ հավաքվում էինք դասարանում... և ոչինչ չէինք կարողանում անել: Չունեինք դեկավար: Որոշ ժամանակ անց ուսանողներին բաժանեցին տարբեր խմբավարների միջև: Ես որոշեցի մնալ տանը և մտածել երկրորդ երեխայի մասին:

Այսպես ձմեռային արձակուրդը վերջացավ, և ինձ կանչեցին ռեկտորի՝ Ղազարոս Մարյանի մոտ: Պարզվեց, որ Գոհար Գասպարյանը դիմել է իրեն՝ լավ կոնցերտմայստերի խնդրանքով: Լազար Մարտիրոսովիչը հարցրեց. «Կուզե՞ս աշխատել Գոհար Գասպարյանի հետ»: Ասացի. «Կմտածեմ»: Լազար Մարտիրոսովիչը, մի տեսակ՝ տարակուսած, ասաց. «Շո՛ւտ»:

1975 թվականի փետրվար ամիսն էր: Եկա տուն, խորհրդակցեցի ամուսնուս՝ Դավիթ Հովհաննեսի հետ. արդյոք շատ պատասխանատու և դժվար չէ՞ հանրահռչակ երգչուհու հետ աշխատելը: Որոշեցինք, որ ծանոթանամ, և նոր՝ որոշում կայացնեմ: Ձանգահարեցինք: Խո-

սակցութիւնը տեղի ունեցաւ Դավիթի և Տիգրան Լեոնյանի միջև, քանի որ նրանք ծանոթ էին միմյանց, հետո եւս խոսեցի Գոհար Միխայլովնայի հետ: Շատ անմիջական հարցրեց. «Կրճա՞ն քովս գալ»: Բացատրեց տան տեղը, պայմանավորեցինք հաջորդ օրվա համար: Ձնծաղիկները ձեռքիս, հուզված գնացի իր տուն: Չանգը սեղմեցի և շնիկի հաչոցից (կարծեմ՝ այս մեկը Ֆանչուլան էր) հասկացա, որ դուռը բացում են:

Քայց այստեղ պետք է կանգ առնեմ և հիշեմ տարիներ անց Գոհարի պատմածը՝ այդ պահի վերաբերյալ: Դա մի քանի տարի հետո էր, սկեսրայրիս՝ Հրաչյա Հովհաննիսյանի ամառանոցում, Ջրվեժում, աշնանային մի հրաշալի օր: Վեց հոգով էինք՝ սկեսուր-սկեսրայր, ես, Դավիթը, Գոհարն ու Տիգրանը: Բոլոր դռները բաց էին, և այգու ծառերի բույրն ու տերևների տոսափյունը թափանցել էին ներս: Քաղցր զրույց էր ընթանում, բոլորն էլ «համով խոսիստներ» էին: Պահը կարծես ինքնիրեն հասունացաւ, Գոհարն ու Տիգրանը երգեցին: Լսեցինք մի հանճարեղ կատարում՝ զուգերգ «Անուշից»։ «Համբարձում յայլա, յայլա ջան, յայլա...»: Օպերայում այդպես չի երգվում. չէ՞ որ այստեղ նրանց նվագակցում էր բնության լռությունը:

Ինչևէ, մեր՝ իմ ու Դավիթի կենացի առիթով, Գոհարը, իրեն հատուկ անուշ խոսվածքով, պատմեց իր առաջին տպավորությունը՝ երբ ինձ տեսաւ դռան ետևից. *Քլազոկից նայում եմ, երգայն դուրլոնկայով, զրլ-խարկի երկու կողմերը ծաղիկներ գործած, ասում եմ. «Օ՛, ասի մեզի կիսաղցնե», բայց դուռը բացելեն ետքը, երբ ժպտալով ներս մտալ՝ տեսա, որ ուրիշ է, ան է, ինչ որ մեզի պետք է:*

Ես շփոթվեցի (ինձ համար ինչպիսի՞ ցավալի տպավորություն է եղել), բայց վերջը լա՛վ ծիծաղեցի: Վերադառնամ ծանոթության օրվան:

Մի փոքր լարվածություն կար, ամեն դեպքում հասկանում էի, որ պատմական պահ է. ես մտել եմ Գոհար Գասպարյանի տուն: Նստեցինք իր բազմոցին, որի վրա կարվող հագուստ էր գցված: Կողքի դրեց և անկեղծ անմիջականությամբ ասաց. «Այո՛, իմ փոքր փենագան հագուստները ե՛ս եմ կարում»: Չարմանքիս հետ մեկտեղ՝ մկաններս բուլացան, թվաց, թե մի տասը տարի այս տունը մտել ու դուրս եմ եկել:

Այդ օրը ես տեսա նրա տիկնիկների հավաքածուն, ռոյալը, որի վրա պարապում էր, և դիմանկարները պատերին: Չէ՛, մեկ էլ՝ եզիպտական պատկերներով վարագույրները: Այսքանը: Մնում էր պայմանավորվել ժամերի մասին: Մյուս օրը ժամը 3-ին ես գնացի աշխատանքի...

1967 թվին, դասարանական այն համերգը լսելիս, ո՞վ կմտածեր, որ ես պետք է աշխատեմ նույն դասարանում... Բայց սա արդեն նոր շենքում էր:

Սկսվեց իմ կյանքի մի նոր, հետաքրքիր, երջանիկ, գույներով լի մի շրջան, որը, պարզվում է, ի՛նչ էր, բայց որն *իմը* դարձրեց Գոհար Գասպարյանը, և որը տևեց *ուր* և *կես* տարի:

2

Մենք աշխատում էինք երրորդ հարկի 17-րդ դասասենյակում:

Առաջին գործս եղավ ձայնավարություններ սովորելը:

Այլ վոկալիստների մոտ անցել էի ձայնավարություններ, բայց այս ձայնավարությունները ուրիշ էին, Գոհարին էին՝ իմաստավորված, բնական, օգտակար, որոնք հետագայում դասատուներից շատերը խնդրում էին գրառել, հատկապես՝ ուսումնարանում: Ձայնալարերը ճիշտ բացելը շատ կարևոր է: Հաճախ, կոմսերվատորիայի միջանցքով անցնելիս՝ դասարաններից լսվում է, թե ինչպես են վարժությունները արագ-արագ վերընթաց երգում՝ այնքան, մինչև ձայնալարը ճողվի: Կանգնում են և նորից ինքնանպատակ սկսում արագ-արագ դիապազոնը բարձրացնել: Այս բոլոր վարժությունների խմբավորումները կան հայտնի արիաններում, ռոմանսներում: Գոհարի դասարանում վարժության ամեն մի նոտա դիտվում է որպես արիայի կատարման վարպետության մախապատրաստական աշխատանք, վարժությանը են սովորում ֆրագավորել, ձայնը կազմավորել, շունչը վերահսկել:

Երկրորդ գործս վոկալիզներն ու անտիկ ստեղծագործություններն էին՝ դասական երգեցողության ճիշտ ոճով երգել սովորելու գրավականները: Գոհար Միխայլովնան այնքան բնական էր կարողանում այդ «ճիշտը» փոխանցել ուսանողին. բավական էր մեկ անգամ ցույց տալ՝ և երգելու համար ստեղծված ուսանողներն իսկույն կլանում էին, իսկ նա, ով սովոր էր «հատուկ մեթոդիկայով» պարապելուն, ընդմիջտ մնում էր ուսանող: Ես չեմ տեսել, որ Գոհարը «ձայն հանելը» բաժաներ՝ գլխից, կոկորդից, կրծքից: Շնչի վրա «ձայն դուրս բերելը» Գոհարի պարագայում այս բոլորի միաձուլ ընթացքն էր: Ամեն մեկին իր խորհուրդն էր տալիս՝ բնական ձևով: Այդ առումով համճարեղ օրինակ է Տիգրան Լևոնյանի առաջին ունկնդրումը՝ որպես երգչի: Երբ նա Գոհարին հարցրել է, թե ինչպես երգի, Գոհարը պատասխանել է. «Փերանդ փաց, երբե»:

Երրորդ և ամենահաճելի մասը նոր-նոր ծրագրեր անցնելն էր: Դըժ-վար է հաղորդել այն պրոֆեսիոնալ հաճույքը, երբ նոր ստեղծագոր-ծությունը դրվում է նոտակալին, և դու հայտնագործում ես այն, ընդ որում՝ երգում և ծանոթացնում է ինքը, Գոհար Գասպարյանը: Այդ արարողությունը վերածվում էր ծեսի մասն այն պատճառով, որ մեծավ մասամբ նոտաները բերում էր նույնպես ինքը՝ Գոհար Միխայլովնան, իր տնից, իր սեփական նոտաները՝ ամեն մեկի համար հատուկ ընտ-րած: Դրանք *ուրիշ* նոտաներ էին, մենք մնան հրատարակություններ չէինք տեսել: Ես համոզված եմ, որ մինչև հիմա էլ Գոհար Միխայլով-նան պետք է նոր-նոր գործեր, որոնք, ըստ էության, հին են:

Բոլորը գիտեն, թե մեր վոկալ երգացանկն ինչքա՛ն է ընդլայնվել և թարմացել Գոհար Գասպարյանի շնորհիվ: Եվ նույնիսկ չեմ կարող ճշգրիտ ասել՝ ավելի շատ արևմտանվորպակա՞ն, թե՞ հայկական ծրա-գրերում, քանի որ սփյուռքահայ շատ երգահանների անուններ մեզ են հասել Գոհար Միխայլովնայի շնորհիվ՝ և՛ կատարման, և՛ զուտ գրա-կանության միջոցով: Այս ամենը վաղուց էր սկսվել, բայց մասն շարու-նակվում էր, և ես ինձ համար ամեն օր մի նոր աշխարհ էի բացում:

Այս ամենի մեջ հատուկ պետք է նշեմ Կոմիտասին: Դա *Գոհարի* Կոմիտասն էր, որը նրա ուսանողների այբուբենն էր, և մինչև հիմա զարմանում եմ, թե՛ ի՞նչ ճիշտ և մաքրամաքուր այբուբեն էր: Բացատ-րել սկսում էր բառերից (չե՞ որ Կոմիտասի բանաստեղծությունը չնաշ-խարհիկ է), քանի որ շատերը երգում են կոմիտասյան դարձվածքնե-րը՝ առանց հասկանալու: Ես ինձ համար Գոհարի օրոք հայտնագոր-ծեցի Կոմիտասի «Օրորի» բառերը: Եվ ցավալի էր, երբ բացեցի ժողո-վածուի վերջին էջի բացատրությունները և ռուսերեն թարգմանության մեջ տեսա, որ «Դուն իս *բեղալաթ*»-ը (որ նշանակում է՝ «մեղք չունիս») թարգմանված էր. "У тебя нет халата": Նույնիսկ հաջորդ տողը. «Դուն ալ դալաթ բան մ'ունիս, քուն չունիս», չէր հուշել թարգմանչին, թե՛ *խա-լաթն* այստեղ որևէ կապ չունի:

(Ի դեպ, ասեմ, որ տարիների Կոմիտասյան «կուտակումները» հե-տագայում ինձ ներքաշեցին Հայաստանում քրիստոնեության ընդուն-ման 1700-ամյակի ծրագրի մեջ: Սարգիս Նաջարյանի հետ բեմադրե-ցինք «Հավերժի ճամփորդը» համերգային ներկայացումը, որն արժա-նացավ դիպլոմի, և որի երկու մենակատարները նորից Գոհար Մի-խայլովնայի սաներն էին):

Մեր դասարանի աշխատանքը ընթանում էր կայուն՝ դասեր, փակ երեկոներ, քննություններ և մեծ հուզմունքներ՝ ավարտական քննություններից առաջ:

Ինչքան հիշում եմ՝ ես ուսանողների հետ առանձին չէի պարապում, միայն Գոհար Միխայլովնայի ներկայությամբ, այնպես որ՝ մթնոլորտը շատ գեղարվեստական էր: Գոհարն ուսանողներին (արժանիներին) «մեծ հաշվով» տեսնում էր օպերային բեմում, ինչը փոխանցվում էր նրանց, և բոլորս մշտապես «մեծ դերերի» մեջ էինք: Գոհարը շատ խիստ էր հատկապես կատարման ոճի և ճաշակի հարցերում, ինչի համար իրեն ցմահ շնորհակալ եմ: Նրա ճաշակը դարձավ իմը, այլևս «բաց» երգեցողություն չէի կարող լսել:

Ինչքան էին գալիս արտասահմանից՝ *հատկապես* Գոհար Գասպարյանի մոտ սովորելու: Բայց հրաշքը գիտե՞ք որն էր. գյուղից եկած աղջիկը կամ տղան շուտով, կարծես կախարդական փայտիկի գորությամբ, իտալական, եվրոպական արիաները երգում էին այնպես, որ քվում էր, քե՛ս՝ այդ երկրներում էին մկրտվել: Ի դեպ, պետք է ասեմ, որ այդ տարիներին Գոհար Միխայլովնայի դասարանի ասիստենտը Օլգա Չաքարյանն էր՝ Գոհար Գասպարյանի առաջին շրջանավարտներից և նրա վոկալ դպրոցի լավագույն շարունակողներից մեկը, որը շատ էր օգնում «ճիշտ շնչելու» և տեմբրը լրիվ վերհանելու հարցերում: Օլգայի առիթով մի անգամ Գոհարենց տանը Ավետ Տերտերյանը ճիշտ նկատեց. "Гоар Гаспарян - это такая величина, что всякое приближение к ее искусству тоже должно быть для нас дорогое":

Գոհարը երբեմն ջղայնանում էլ էր ու իր «ջղային բառապաշարն» ուներ, որը, սակայն, մեր ականջին շատ սովորական և սիրելի էր:

Հիշում եմ՝ ուսանողներից մեկը իր ելույթը պետք է ավարտեր դոն Խոզեի արիայով: Գոհարի դասարանում ընդունված էր երգել բնագրով, բայց այս ուսանողը, չգիտես ինչու, ռուսերեն էր երգում (գուցե՝ այն պատճառով, որ Մեծ քատրոնում «Կարմենը» ռուսերենով էր գնում): Արիայի վերջին՝ "Навек я твой, моя Кармен"-ը չէր ստացվում, վերջին «е»-ի վրա ձայնը փակվում էր: Շատ տանջվեցինք. խեղճ ուսանողը է՛լ ոտքերի ծայրին էր բարձրանում, է՛լ շունչի տեղերն էինք փոխում, բայց նույնն էր. "Карме-е...", և ձայնը կտրվում էր: Գոհարը ջղայնանում էր, ձեռքը խփում սեղանին ու ասում. «Արո՛ւշ, վերջի «е»-ն ըսե՛՛ «о», կլոռ «о...», և մի օր ստացվեց այդ ֆրազի այսպիսի մի զավեշտական արտաբերում. "Навек я твой, моё Кормон". Հէ՞ որ «о»-ի վրա

դեպի վեր երգելը հեշտ է: Վոկալիստները երգելիս բերանը ներսից բացում են «օ»-ի ձևով, բայց արտաբերում են բոլոր մյուս ձայնավորները: Հետագայում, հայտնի տենոր Ատլանտովին լսելիս, տեսա, թե ինչպե՛ս էր նա այդ նախադասությունը փոխել ետ ու առաջ. "Моя Кармен, навек я твой": Ուրեմն՝ իրեն էլ է անհարմար եղել...

Ես մտածված կերպով ուսանողների, ասպիրանտների անունները չեմ տալիս, որովհետև աչքի ընկնողներն այնքան շատ էին, որ անհրաժեշտ կլիներ մի մեծ գիրք գրել նրանց մասին: Իմ մտքերը Գոհարի հետ են, նրա մասին են:

Հիմա կարևոր էլ չէ, թե ինչո՞ւ այլևս չաշխատեցի այդ դասարանում, կարևորը թողած հետքն է և երևույթը, որն ինձ համար այնքան թանկ է, որ ես խոստովանում եմ. այդ *ուժ և կես* տարում ես փայփայում էի ամեն օրը, երբեք անտարբեր և սովորական չեմ նայել աշխատանքիս: Մի օր, երբ հագած-կապած, «ղիրք» ընդունած և ոգեշնչված, դուրս պրծա տնից՝ աշխատանքի, Գոհարի մոտ, հարևանուհիս դեմս դուրս եկավ. «Իյա՛, մոռացա՞ր, որ մի բոպե առաջ դեռ կոտլետ էիր տապակում»: (Այո՛, մոռանում էի):

Համերգից հեկո, ուսանողների հեկո:

Պատկերներ են գալիս աչքերիս առաջ՝ ժապավենի կադրերի պես. Գոհարը տանը, դրսում, դասարանում, նրա վեհ քայլվածքը, հատկապես՝ բեմում, դեմքի արտահայտությունը՝ շափազանց ազդեցիկ, ինչ-որ բանով՝ էկզոտիկ, արևելյան անուշ հայացքով: Ակամա հիշում եմ իր տան պատերի դիմանկարները: Բնավորությունը՝ անկեղծ, անմիջական, մանկական աստիճանի միամիտ: Բայց, ինչքան որ հանճարեղ մարդուն բնորոշ երեխայություն ունի՝ այնքան էլ իմաստուն է: Եթե, ասենք, օպերայում, ամենաթեժ ժողովի ժամանակ մեծագույն անվեր-դովությամբ Տիգրանին կկանչեր հեռախոսի մոտ, որ հարցներ՝ ապու-րը ինչո՞վ պատրաստի՝ մակարոնով, թե՞ ..., ապա մեզ բոլորիս, աշ-խատանքային կամ ընտանեկան թեկուզ ամենաբարդ իրավիճակում, շատ հեռատես խորհուրդներ կտար:

Ես կարծում եմ՝ Գոհարն էլ ինձ էր սիրում, նրան ինձ հետ հեշտ էր, ինչը շատ կարևոր է միասին աշխատելու համար: Շատերին կթվա, թե՛ ի՞նչ է, կոնցերտմայստեր է, էլի՛, այս մեկը չլինի՝ մյուսը կլինի: Դա այդպես չէ, և ես դրա ապացույցն ունեմ:

Այդ տարիներին համատեղությամբ աշխատելը մի քանի անգամ արգելվել էր, եթե նույնիսկ կես դրույքով էիր համատեղում: Նայած ո՞ր տարին՝ ի՞նչ օրերն էր դուրս գալիս: Եվ միշտ բացառություններ լինում էին՝ կախված այն հանգամանքից, թե՞ ո՞վ էր դիմում մինիստրություն: Նման բացառություններից մեկի մասին ուզում եմ հիշել, քանի որ այդ մեկը արդյունքն էր կոնսերվատորիայի երեք պրոֆեսորների դիմումի՝ հղած բարձրագույն կրթության մինիստր Լյուդվիգ Ղարիբջանյանին՝ իրենց կոնցերտմայստերներին բացառություն անելու խնդրանքով:

Բայց դուք պետք է կարդայիք այդ դիմումի բովանդակությունը: Կարպ Դոմբաևը, Տաթևիկ Սազանդարյանը և Գոհար Գասպարյանը բացատրում էին գիտականորեն (կարծեմ՝ տեքստը հիմնականում Դոմբաևն էր շարադրել, որովհետև ռուսերեն էր), որ կոնցերտմայստե-րությունը շատ նուրբ, ժամանակի ընթացքում զարգացող մասնագի-տություն է: Ուսանողի կամ արտիստի հետ աշխատանքի արդյունքը մեկ օրում չի կայանում, կոնցերտմայստերին փոխելիս խաթարվում է կայացած անսամբլը և այլն: Այդ դիմումը կարելի էր պահպանել որ-պես փորձառու, մասնագիտապես խորը և համոզիչ շարադրանք, «կոնցերտմայստերական վարպետության» բանաձև, թե չէ՝ *կոնցերտ-մայստեր* հասկացությունը բառարաններում պարզաբանվում է սոսկ երկու բառով՝ *մենակատարներին օգնող...*

Բերեցին, որ Գոհար Միխայլովնան նույնպես ստորագրեր (ինձ համար էր), աչք նետեցի տեքստին. և՛ հուզվեցի, և՛ հպարտացա: Ես հո՛ գիտեի, որ այդ վարպետությունը տարիների ընթացքում է զարգա-

նում, կոնցերտմայստերին փոխելիս նույնիսկ մրցույթներ են տապալվում: Բավական էր՝ նվագակցողը բարձր նոտայի վրա ուշ տար մոտաքը, և երգչի համար՝ վերջ: Իհարկե, այդ բացառությունն արվեց, քանի որ Լյուովիգ Պապիկովիչը գործի էությունը հասկացող և վերին աստիճանի ինտելեկտուալ պաշտոնական այդ էր: Այնպես որ՝ Գոհարի համար միևնույն չէր, թե ո՛վ է իր դասարանի կոնցերտմայստերը:

Եվ, իհարկե, *ուր* և *կես* տարում այդ վարպետությունը իսկապես հասունացավ, ինչը արտահայտվեց նաև Կամերային երաժշտության տանը, որտեղ մոտ տասը տարի *մենակատար* էի աշխատում (այդ հաստիքն այդպես էր անվանվում), ծրագրեր էի իրականացնում, և ոչինչ ինձ անհնարին չէր թվում: Եվ կապս Գոհար Գասպարյանի աշակերտների հետ երբեք չի կտրվել. ավելին՝ առաջնահերթ մենակատարներս միշտ եղել են նրա սաները:

Հիմա նկատեցի, որ ոչ մի տեղ չեմ նշել՝ *Խորհրդային Միության ժողովրդական արտիստուհի, պետական մրցանակների դափնեկիր, շքանշանակիր, դեպուտատ, պրոֆեսոր...* Տասը անգամ ավելին կարող էր լինել, բայց... նա Գոհարն է, *Գոհարը*՝ բառիս բուն իմաստով. և այսպես միշտ է, չնայած ինձ պատմել են, թե՝ «Գոհար Գասպարյանն» այնքան միասնական է հնչում, որ երբ նա դուրս է գալիս տնից՝ բալկի երեխաներն ասում են. «Բարև՝ ձեզ, Գոհար Գասպարյան»:

4

Ուսումնական ծրագրերի մեծագույն դասերը և հանճարեղ իլյուստրացիաներն էին հանդիսանում Գոհար Գասպարյանի համերգները:

Ինչպես ասացի՝ ես մուտք գործեցի Գոհար Գասպարյանի դասարան, երբ նրա երգչական կարիերան իր վերելքին էր հասել և համատարած «այիկ» էր ապրում: Տարին երկու անգամ պարտադիր մենահամերգ ունեւ, հաճախ՝ թեմատիկ, ինչպես օրինակ՝ «Շեքսպիրիան» (չհաշված արտասահմանյան հյուրախաղերը):

Հատուկ ուսումնասիրության են արժանի Գոհարի համերգների տպագրված ծրագրերը: Ամեն համերգին կրկնվում է հազիվ թե մեկերկու գործ: Անընդհատ նոր գործեր, հանճարեղ գործեր, կոնցերտային արիաներ: Պատկերացնելն անգամ դժվար է՝ այդքան ծրագրեր երգել, այդքան պայթուցիկ դահլիճներ լցնել... Ե՛ս չեմ, որ պետք է խոսեն Գոհար Գասպարյանի բացառիկության, կոկորդի յուրահատուկ կառուցվածքի, ձայնարտահայտման յուրօրինակության մասին: Նրա համար օպերային երգեցողությունը կյանքի բնական շարունակությունն է: Բայց ուզում եմ հիշել դահլիճների կախարդիչ մթնոլորտը: Որտեղ էլ որ երգեր Գոհար Միխայլովնան՝ այդ մթնոլորտը լցվում էր մոգական շնչով, և նույնքան մոգական յուրաքանչյուր կատարումից

հետո մեկ վայրկյան դահլիճը քարացած էր մնում՝ կարծես վախենալով խախտել վերջին հրաշք նոտան, և... հանկարծ պայթում էր ծափերով: Գոհարի համերգների ունկնդիրները ուրիշ էին, ծաղկեփնջերը ուրիշ էին, ամեն ինչի մեջ մեծ հոգի և սեր կար (նորից եմ հիշեցնում. գրում եմ «կար»՝ նկատի ունենալով իմ *ութ և կես* տարին, քանի որ նույնը շարունակվել է հետո, և շարունակվում է ցայսօր): Այնքան սեր, ինչքան Գոհարն է վայելել, ես ուրիշ մեկի հանդեպ չեմ տեսել...

Այս ամենը հիշելիս ունեմ մի մաքուր և փխրուն զգացողություն, ինչպիսին վերջերս ինձ հաճախ է այցելում՝ մանկությունս հիշելիս: Դա իմ պապենական գյուղից՝ Ծովագյուղից, դեպի Սևանա լիճ տանող ճանապարհն էր, որն անցնում էր ցորենի արտերի միջով, որոնք թեթևակի քամուց մի աննկարագրելի սոսափյուն էին հանում, մի նազանի պար սկըսում, որ կախարդում էր պահը, շունչդ կտրվում էր, ուզում էիր գոչել՝ «Կա՛նգ առ», և միաժողովում էիր բնությանը: Ահա՛ այդպես կուգեի կանգնեցնել Գոհար Գասպարյանի համերգային դահլիճում տիրող թեկուզ մեկ հոգեվիճակ, քայց, ավա՛ղ, պահն անդառնալի է, ոչինչ չի կրկնվում...

Հաջորդ օրերին սկսվում էր դասարանային «աժիտաժը» ուսանողների մեջ. «Ես ա՛յս եմ ուզում երգել, ես ա՛յն եմ ուզում երգել, ո՞նց ուզեմ նոտաները» և այլն, և այլն: Համերգների հաջորդ օրը հոգեպես այնքան լցված էինք լինում, որ պարապել չէր ստացվում: Ուզում էինք խոսել, խոսել, ինչը երևի նույնպես Մեծ Դաս էր:

Շրեղաշուր Գոհարյու:

Եկավ (ինձ համար) կոնսերվատորիայի պատերից դուրս գալու ժամանակը:

Գոհար Միխայլովնայի ուսանողուհին պետք է մասնակցեր վոկալիստների երկրորդ անդրկովկասյան մրցույթին, որը կայանալու էր Թբիլիսիում: Շուտ եկավ այդ պահը, 1976 թվականն էր, ընդամենը մեկ տարի էի աշխատում Գոհար Միխայլովնայի մոտ, շատ պատասխանատու էր: Հետագայում ես շատ եմ մասնակցել միջազգային մրցույթների ունկնդրումների, տարբեր միջոցառումների, համերգային ճամփորդությունների, բայց այս մեկն ուրիշ էր. համ առաջինն էր, համ էլ՝ Գոհարի հետ էի:

Շատ հետաքրքիր էր: Դե, պատկերացնում եք. լավ ժամանակներ էին: Սկսեմ գնացքից: «Միջազգային» վագոն էր, ես բարձրացա «վերևի հարկ», իսկ Գոհարը ներքևում կարդում էր: Հետո գիրք չէի վերցրել՝ կարծելով, թե ժամանակ չի լինի կարդալու: Խնդրեցի, որ վերջացնի՝ տա ինձ, ես էլ քնելուց առաջ կարդամ: Միանգամից ասաց՝ խընդրեմ: Կռացա, վերցրի, և ի՞նչ եք կարծում՝ Ֆլորերի «Տիկին Բովարին» ֆրանսերենով: Ես տեղյակ էի, որ Գոհարը մի քանի լեզու գիտի. ուսանողներին միշտ քարգմանում էր տեքստերը, ուղղում էր Շուբերտի երգերի բառերի հնչյունաբանությունը, բայց չէի պատկերացրել, որ գեղարվեստական գրականությունն էլ է կարդում բնագրով:

«Թբիլիսի» ինտուրիստ հյուրանոցում տեղավորվելիս Գոհարն ասաց. «Թուն ինձի հետ պիտ մնաս»: Տասն օր Գոհարի հետ՝ նույն սենյակում... Ուրախության չափ չկար: Եթե չհաշվենք մրցույթի լարվածությունը (փորձեր, փուլեր, հիասթափություններ)՝ մնացածը շատ գեղեցիկ կյանք էր. Ռուսթավելու պողոտան, Գոհարի երկրպագուների այցելությունները (իրենց ձեռքով թխած քաղցրավենիքով), թեյախմությունները հյուրանոցի սենյակներում: Այնտեղ էին Միհրան Երկաթը, Ռաֆայել Մանգասարյանը, Տաթևիկ Սազանդարյանը: Դիշտ է, ես առաջին անգամ բախվեցի «կոնկուրսային մախիմացիաներին», բայց, միևնույն է՝ հաճելին ու օգտակարը շատ էին. լավ ձայներ, շատ և լավ երաժշտություն, հայտնի դեմքեր, հետաքրքիր մարդիկ: Իհարկե, նորից համոզվեցի Գոհարի «ոչ կոնկուրսային» բնավորության մեջ՝ ի տարբերություն Ժյուրիի անդամների: (Հայտնի բան է, որ մրցույթներում գանազան «խաղեր» են գնում, պատվերներ կատարվում, հաճախ դիվանագիտական մոտեցում է հարկավոր և նույնիսկ խորամանկություն՝

թեկուզ ամենաարժանի մասնակցին ճիշտ գնահատելու համար: Գոհարի դեպքում դա բացառվում էր: Կարծում եմ, որ նաև այդ պատճառով մեր երգչուհին հիշյալ մրցույթից դուրս մնաց):

Մրցույթն իր ելույթով բացեց նախորդ մրցույթի առաջին մրցանակակիր Էլլադա Չախոյանը, որը Գոհարի սանն էր եղել. առաջնահերթությունը Էլլադային տալը մեզ համար պատիվ էր:

Գոհարը Վրաստանում մույնպես առասպել էր և շատ սիրված: Հյուրանոցի աշխատողները հիշում էին նրա համերգները, դստերը՝ Սեդային, որը շատ էր վազվզել այս հյուրանոցի միջանցքներում, և պատմեցին, թե ինչպես մի անգամ համերգից հետո երկրպագուները Գոհարին մեքենայով բարձրացրել են և ձեռքերի վրա տարել:

Մենք ճաշում էինք հյուրանոցի ռեստորանում, որի հետ կապված մի զավեշտական պատմություն եմ հիշում:

Առաջին իսկ օրվանից ռեստորանում մեզ սպասարկում էր Տարիել անունով մի մատուցող, որը շատ հարգալից էր ու հոգատար: Հենց նրստում էինք՝ սա մոտենում էր, Գոհարը մի տեսակ տակից նայում էր ու ասում. «*Ըոթլեթի փո քիեվսքի*»: Ես էլ ամեն օր խնդրում էի ձեռքով կարտոֆիլ, որն ընդհանրապես չեմ բերում որպես ճաշատեսակ, քանի որ դա ընդամենը գառնիք (խավարտ) է: Բայց հաճույքով բերում էր: Մի օր էլ՝ այս Տարիելը ճաշը բերեց ու ինձ ասաց. «Քանի օր է՝ չփվում ենք, բայց ձեր անունը չգիտեմ» (դե, Գոհարին բոլորը ճանաչում էին): Ես էլ անունս ասացի, և ձեռքով ծանոթացանք: Հենց հեռացավ՝ Գոհարը խեքեց. «*Ինչո՞ւ անունդ չսիր*»: Ասում եմ. «Բայց ի՞նչ կա, մարդ է, էլի»»: Հաջորդ օրը՝ մույն պատվերները. «*Ըոթլեթի փո քիեվսքի*, ձեռքով կարտոֆիլ», այս մատուցողն էլի սիրալիք պատասխանում է, որ ինքն արդեն անգիր գիտե, թե՛ մեզ ի՞նչ է պետք, և գնում է պատվերը կատարելու: Գոհարը նորից խեք նայեց վրաս.

- *Ինչո՞ւ չըսիր, որ ամուսնացած ես*:

Ես զարմացած պատասխանեցի.

- Բայց ինքն ո՞վ է, որ ես հաշիվ տամ, Գոհա՛ր Միխայլովնա:

Զգում եմ, որ լարվել է, Գոհարի մուշտակը շուտ վերցնում եմ, և վերելակով գնում ենք մեր համարը:

Հաջորդ օրը մտնում ենք ռեստորան, տեսնեմ՝ Գոհարը շարժվում է հակառակ կողմը, բոլորովին մեկ այլ սեղանի ենք նստում: Չայն չեմ հանում: Բայց Տարիելը մեզ նկատել էր, սրբիչը ձեռքին գցած եկավ: Գոհարը շտապեց ասել, թե՛ մենք շուտով մեկնում ենք, այս Տարիելը նորից ձեռքը մեկնեց, որ հաջողություններ մաղթի, և երբ շրջվեց Գոհարի կողմը՝ նա, առանց ձեռքը տալու, մեծ աչքերը տակից նրան հա-

ռեց ու շատ խիստ տոնով, իր յուրահատուկ ռուսերենով ասաց. «Ունեվո քվոյե դեքեյ», և շրջվեց՝ ուշադրություն չդարձնելով մատուցողի զարմանքին ու արդարացումներին: Այս պատմությունը միշտ խանդավատանքով եմ հիշում՝ հատկապես Գոհարի կերպարի հետ կապված: Եվ երբ հետո ես պատմեցի սա Դավիթին և Տիգրանին, վերջինս ծիծաղելով ասաց. «Տիպիկ Գոհարն է»:

Բայց Թբիլիսիում ամենից շատ ինձ համար թանկ էին քնելուց առաջ մեր գրույցները, որոնց ընթացքում Գոհար Միխայլովնան շարունակաբար պատմում էր իր կյանքի եզրիտոսյան շրջանի մասին, իր ընտանիքի մասին՝ մանրամասնորեն, իր ուսուցչի և դասերի, փոքր տարիքից մրցույթներ շահելու մասին, իր հայրենադարձվելու և, որ ամենահուզիչն է՝ տարիներ անց համերգով նորից Եզրիտոս գնալու մասին, հին մտերիմների ու բարեկամների հետ հանդիպումների մասին: Մանրամասներն ինձ համար էին, և ես երջանիկ էի, որ մեր հոգիներն ավելի են հարազատացել:

Գոհարի հետ՝ երգչուհու մեմահամերգից հետո, Երևանի օպերային թատրոնի իր հաղորդասենյակում (1977թ.):

Մի առանձին ջերմ մշակույթի օջախ էր Գոհարի և Տիգրանի տունը, որտեղ տարիներ շարունակ լինում էինք ամուսնուս հետ՝ հատուկ օրերի, հաճախ էլ այցելում էի մենակ՝ հենց այնպես կամ պարապելու համար։ Գոհար Գասպարյանը շատ-շատ աշխատասեր էր։ Համերգ ունենար, չունենար՝ ամեն օր մի քանի ժամ պարապում էր, աշխատում էր իր վրա, նյութեր էր նայում։ Եվ ինչպե՞ս էր հասցնում. չէ՞ որ, ով եղել է նրա տանը, կհաստատի, որ Գոհարը ֆանտաստիկ խոհարար է։ Նախ՝ գիտի տարբեր ազգերի ճաշատեսակներ՝ իրենց բոլոր սպեցիֆիկ երանգներով։ Բայց, անկախ դրանից, շատ համով է պատրաստում և բազմատեսակ։ Եվ, որ ամենակարևորն է՝ անում է դա սիրով։ Մեկ էլ՝ կասեր. «Փորը լեցրած հավ եմ եփել, երթանք ուտենք»։ Նրանց տունը Հայաստանի ամենահյուրասեր տներից մեկն է։ Ով ասես չի մտել ու գնացել այդ տուն, և ի՞նչ հայտնի դեմքեր, մեծ արվեստագետներ։ Դա նույնպես հատուկ ուսումնասիրության նյութ է։

Գոհարենց տան հավաքույթներն օպերային ներկայացումների ու համերգների ուղղակի շարունակությունն էին։ Մի փոքր զրուցելուց հետո Լևոն Աբրահամյանը նստում էր ռոյալի մոտ, Միհրան Երկաթն սկզբում էր հայտնի օպերաներից մի արիա երգել, Գոհարը նստած տեղից վեր էր կենում ու միանում դուետով, մի ուրիշ սենյակից, իր երգելու ճիշտ տեղում հայտնվում էր Տիգրանը՝ լրիվ դերի մեջ, և եթե այդքանին միանում էր նաև Օլգա Ջաքարյանը՝ մենք ներկա էինք գտնվում մեկ ներկայացման մի մեծ տեսարանի կատարման։ Այնտեղ էին լինում Միհրան Երկաթի կինը՝ Էռնան, կինոռեժիսոր Մարատ Վարժապետյանը և իր կինը՝ Մոնիկան, օպերայի տնօրեն Սիլվա Մեքինյանը, արվեստագետ Մերգեյ Առաքելյանը, նկարչուհի Արմինե Կալենցը, Տիգրանի եղբայրը՝ ռեժիսոր Արմեն Խանտիկյանը, դաշնակահար Արթուր Փափազյանը, բալետի պարողներ, մախկին շրջանավարտներ, սիրելի ուսանողներ։ Բոլորին տեղ կար այդ տանը։

Պետք է ասեմ, որ մտքերս Գոհարի հետ են ու Գոհարի շուրջ, բայց ինչը որ հիշում եմ՝ միշտ Տիգրանը նրա կողքին է, միշտ քաջատեղյակ մեր դասարանային անցողորձին, համերգներին, և ինձ էլ վստահում էր, ինչպես վստահեց թարգմանել իր «Բարձրագույն ռեժիսորական կուրսերի» դիպլոմային աշխատանքը՝ ռուսերեն, Մոսկվայի համար։ Դա «Պայացներ» օպերայի *էքսպլիկացիան* էր։

Ավելացնեմ նաև, որ Տիգրան Լևոնյանն Ավետ Տերտերյանի «Կրակե օղակում» («Ամբոխները խելագարված», ըստ Ե.Չարենցի) օպերայի ներկայացման իր բեմադրության համար բանաստեղծությունները ընտրել է Դավիթ Հովհաննեսի հետ (հետագայում այս բեմադրության

առթիվ Դավիթը գրախոսական տպագրեց «Գրական թերթում»): Եվ ես անտարբեր չեմ կարող հիշել այդ երկու-երեք հանդիպումը՝ Ղուկասյան փողոցի մեր տանը, քանի որ այդպիսի փոքր ու մեծ հանդիպումներով էր մեր տանը ձևավորվել արվեստի այն աուրան, որը շատերն են հիշում, և որի մեջ է նաև Գոհարի կերպարի ամենօրյա մտովի ներկայությունը:

Իսկ իմ *ուր* և *կեսին* նախորդող, ինչպես նաև՝ հետագա տարիների Գոհարի կյանքի մասին իմանում եմ Տիգրան Լևոնյանի հեռուստահաղորդումներից, որոնցից ամեն մեկը մի գլուխգործոց նովել է՝ թե՛ բովանդակությամբ, թե՛ հայերենի փայլուն իմացությամբ: Հուզիչ մանրամասներ էի իմանում և հետո երկար ընկնում մտորումների մեջ: Այդպիսի մի հաղորդման օր էլ գրիչը վերցրի ձեռքս՝ այս հուշերը թղթին հանձնելու համար... Եվ այստեղ Գոհարի փոխարեն ուզում եմ կրկնել Ջուլիետա Մազինայի խոսքերը՝ ռուսերեն մի հեռուստահաղորդումից. "Если приходится терпеть мужчину, так уж лучше терпеть талантливо-го": Սա ասվել է Ֆելիքսի մասին... Բայց արդյո՞ք միայն նրա:

*Գոհար Գասպարյանը և Տիգրան Լևոնյանը
Վերդիի «Օթելլո» օպերայի ներկայացման մեջ
(Գոհարի՝ ինչ նվիրած լուսանկարներից):*

Մեծությունները զարմանալի են: Գոհարի պարագայում զարմանալի է մեծության այն տեսակը, որի մասին նույն Ֆելլինին ասում է, թե՛ մանկությունն իր հետ տանում է ողջ կյանքում: Այլապես՝ ինչպե՞ս բացատրել, որ այս մեծ երգչուհին չէր մոռանում ինձ հիշեցնել երեխայի ետևից մանկապարտեզ գնալու ժամը, հեշտությամբ էր որոշում զալ Ղուկասյան փողոցում գտնվող մեր տունը՝ մենակ կամ Տիգրանի հետ, գրուցում էր ամենաառտնին բաների շուրջ: Մենք իրար լավ էինք հասկանում, և Գոհարը հավերժ մտավ ոչ միայն իմ, այլ նաև՝ իմ ընտանիքի՝ ամուսնուս, զավակներին կյանքի մեջ, և համոզված եմ՝ յուրաքանչյուր ուսանողի ու շատ այլ մտերիմների, ովքեր շփվել են Գոհար Գասպարյան մարդու հետ՝ դրսում, տանը, աշխատանքում, ովքեր ճանաչել են նրան այնպես, ինչպես ճանաչել եմ ես:

Տարիներն անցնում էին, և ես սերտաճել էի այս դասարանին, այս ապրելակերպին, այս ծրագրերին: Երեխաներս մեծանում էին, և ես ավելի հաճախ էի նվագում իմ մասնագիտական մենամովագները, որոնք անցել էի Վիլլի Սարգսյանի դասարանում: Ներքին պահանջ կար, գուցե դա էլ էր կապված Գոհարի վարակիչ աուրայի հետ: Այսպես ստեղծվեց իմ և Իգոր Յավրյանի դաշնամուրային դուետը, որը երկար չտևեց, բայց աննկատ չմնաց: Տարբեր դահլիճներում կատարեցինք Մոցարտի, Շուբերտի, Խաչատրյանի ստեղծագործությունները, բայց ամենից շատ աշխատել ենք Բախի դաշնամուրային կրկնակի կոմպերտի վրա, որը լոջորեն մտադրվել էինք կատարել Հայաստանում՝ ի դեպ, առաջին անգամ: Խորհրդակցել ենք Միխայիլ Տերյանի, Ջարեհ Սահակյանցի, Վիլլի Սարգսյանի, նույնիսկ՝ Լև Վլասենկոյի հետ (Իգորի պրոֆեսորն է եղել), երբ նա Երևանում հյուրախաղերի էր: Եվ երբ Ռաֆայել Մանգասարյանը լսեց, հավանեց՝ ռադիոյի նվագախմբի հետ կենդանի եթեր թողեց (առաջ նվագախումբը շաբաթը մեկ անգամ կենդանի եթեր ուներ ռադիոյով), ֆոնդի համար էլ ձայնագրեց և, ի ուրախություն մեզ, նշանակեց ելույթ՝ Ֆիլիարմոնիայի մեծ դահլիճում: Ինչո՞ւ եմ այդ ամենը գրում. որովհետև էլի կապ ունի Գոհարի հետ, հուշ է Գոհարի կերպարի մասին: Չէ՞ որ իր հետ էի աշխատում, և արդեն մի քանի անգամ դասի չէի գնացել: Պատասխանատու համերգ էր, նոր բեմական հագուստի հարց էր ծագել: Դա նույնպես ցույց տվեցի Գոհար Միխայիլովնային, թե՛ հարմա՞ր է արդյոք: Լավ հիշում եմ դրական պատասխանը. «*Մ վերջո, թավիշ է, չէ՞*»: Բայց ես զգում էի, որ Գոհարը

չի տեսնում իմ հուզմունքը, ես էլ՝ չէի խոսում: 1979 թվականն էր, տոմսերն ուղարկեցի իրեն ու Տիգրանին և մտածեցի. «Մի մարդ, որը երկու օրը մեկ համերգ է տալիս, ներկայացումներ է երգում՝ նրա համար ի՞նչ է այս 30 րոպեանոց կատարումը»: Բայց ազդվեցի, երբ նվագելիս նայեցի օթյակի կողմը և չտեսա Գոհարին: Ես ուզում էի, որ նա ինձ լսեր, նրա ներկայությունն ինձ համար կարևոր էր: Եվ գիտե՞ք՝ երբ գնացի դասի (ըստ երևույթին, ուսանողները, Օլգան պատմել էին, թե՛ ի՞նչ լավ ընդունվեց մեր համերգը և այլն), Գոհարը շնորհավորեց և էլի երեխայի պես արդարանում էր, թե՛ ծաղիկներ էր պատվիրել, որ գար, և ինչ-որ բան խանգարել էր իրեն: Ես բավարարված էի: Գոհարի՝ այս տիպի մարդկային գծերը շատերը չգիտեն: Ի վերջո՝ կարևորը երգչուհի Գոհարն է, նրա ելույթները, աշխարհի գնահատականը...

Բայց ինձ համար, հավատացե՛ք, այս մարդկային դիմագիծն ավելի էր խորացնում, մեծացնում նրա կատարողական արվեստը, քանի որ մի բան էլ ավելի էի տեսնում ու լսում:

Բախի կրկնակի կոնցերտի կատարումից հենդո

(Հայֆիլհարմոնիայի մեծ դահլիճ, 1979թ.):

Չափից աջ՝ դաշնակահար Իգոր Յալիլյան, դիրիժոր Ռաֆայել Մանգասարյան, Համասփյուռ Մանուկյան:

Մի օր Գոհար Միխայիլովնան ցանկություն հայտնեց Դե Ֆալյայի «Իսպանական յոթ երգը» փոխադրել բարձր սուպրանոյի համար: Խընդրեցի կոմպոզիտոր Արմեն Բոյամյանին, և նա, որքան էլ որ դա դժվար աշխատանք էր՝ արեց: Գոհարն սկսեց պարապել և մի օր ասաց, թե՝ այս համերգն իմ նվագակցությամբ է ուզում երգել: Ես շատ շոյվեցի, սկսեցի ծրագրիլը նայել, բայց երբ մի հիմզաբքի օր Գոհարը կանչեց իր տուն՝ փորձի, մի անհանգստություն մտավ մեջս, թե տեսնես՝ ինչո՞ւ Լևոն Աբրահամյանը չի փորձում, երևի մի թյուրիմացություն է պատահել կամ Գոհարին բարկացրել է. արժե՞, որ հանդիսատեսը նկատի Լևոնի բացակայությունը: Մտքերս հայտնեցի Տիգրանին՝ ասելով, թե Լևոնը շատ փորձառու է և բեմում՝ արտիստիկ, Գոհարի հետ շատ լավ են դիտվում: Ասաց՝ դու ճիշտ ես, ես կխոսեմ Գոհարի հետ: Փորձը չկայացավ: Այդ մասին Գոհարին չասացի, որ սխալ չհասկանար. ինձ համար երազանք կլինեք իրեն նվագակցելը, բայց Լևոնի պահը կար, որպես գործընկերոջ: Այսինքն՝ Գոհարի հետ իմ ելույթը էպիզոդիկ բնույթ պետք է կրեր, իսկ ես շատ ցավոտ եմ տանում մման ժամանակավոր բաներ, տառապում եմ, ինչպես տառապել եմ հետագա տարի-

Վեց տարեկան դուստրս, Մարին՝ Գոհար Գառայարյանի գործած հագուստով:

ներին, երբ արդեն չէի աշխատում Գոհարի դասարանում: Մի քանի տարի հոգուս մեջ դատարկ էր այդ տեղը. ես, ընդհանրապես, կապվող էմ որոշակի ապրելակերպի: Իսկ Գոհարի հետ չաշխատելը մի մեծ տխրություն մտցրեց իմ կյանքում, և այդ պատճառով մերժեցի մի քանի հայտնի երգիչ-մանկավարժների առաջարկը՝ աշխատել իրենց դասարանում: Իհարկե, այդ տարիներին ես փորձ ձեռք բերեցի, իմ դասարանը, իմ համերգներն ու իմ ծրագրերը ունեցա, հետաքրքիր ճամփորդություններ ու հանդիպումներ, բայց մեծ թախիծով էի հիշում, որ ես Գոհարի դասարանում այլևս չկամ: Եվ երբ տարիներ անց աղջիկս՝ Սաբին, որոշեց վոկալով զբաղվել, նրան տարա Գոհար Միխայլովնայի մոտ և, ինչպես հնում՝ նստում և հաճույքով նվագում էի ընդունելության ծրագիրը:

Դուստրս ընդունվեց, բայց ավստո, որ անձնական պատճառներով թողեց, և մինչև հիմա այդ տեղը դատարկ է մնացել, ցավոս՝ թե՛ իր և թե՛ ինձ համար:

Սակայն տարբեր ժամանակներում փոքրիկ աղջկաս համար Գոհարի գործած հագուստներն ու գլխարկները ես պահպանում եմ որպես մասունք:

9

Տարիները գլորվում էին, ուսանողները՝ փոխվում, ծրագրերը՝ շատանում, իսկ երբ կրկնվում էին՝ ի՞նչ հաճույք էր զգալ, որ դու այդ ստեղծագործության գիտակն ես. ամեն օտար բառի ճիշտ արտաբերում, ամեն շունչի ճիշտ տեղ և կերպարի տրամադրություն ինքդ կարող ես ուսանողի հետ ստեղծել: Բայց ամեն ուսանող իր ինդիվիդուալ դժվարությունն ունի, երբեք չես կարող նույն մեթոդով պայքարել: Իսկ երբ հաղթահարում ես, երբ ստեղծագործությունը պատրաստ է, արդեն ստացվում է, և պետք է բեմ հանես՝ հասկացեք և ներողամիտ եղեք կոնցերտմայստերների հանդեպ, եթե իրենցից անկախ նրանք կարծում են, թե դա հենց իրենց շնորհիվ է (վոկալիստների կոնցերտմայստերները կհաստատեն): Դրա մեջ և՛ խաբկանք կա, և՛ ճշմարտություն: Չէ՞ որ դու վոկալիստի հետ այդ պահին մի *ամբողջություն* ես: Հենց այդ պատճառով է, որ որոշ նվագակցողներ սահմանն անցնում են ու սկսում են աշխատել ձայնի վրա: Դա, իմ կարծիքով, սխալ է, և ես միշտ վախեցել եմ մտնել այդ դաշտը...

Չեմ կարող առանձնացնել, թե ո՞ր ձայներն էին հատկապես հաջողություն ունենում Գոհար Միխայլովնայի մոտ. ոչ մի տարբերություն՝

ինչպես ցածր կանացի ձայները, այնպես էլ՝ բարձր սուպրանոները, նույնը՝ տղամարդկանց ձայների վերաբերյալ: Ե՛վ դիապազոնն էր ճիշտ ընդլայնվում, և՛ «կանտիլենան» էր զարգանում, և՛ վարպետությունը: Գոհարի սաները շատ շուտ էին անկախանում և մտնում կյանք: Ես հաճախ եմ նկատել, որ որոշ դասատուներ ամեն ինչ մինչև վերջ ծանոմ-դնում էին ուսանողի բերանը, հերիք չէր՝ օգնում էին աշխատանքի հարցում, մրցութների հարցում: Մինչդեռ Գոհարը շատ հպարտ է նման հարցերում: Նա դասերի ժամանակ անմնացորդ փոխանցում էր իր արվեստը, այն, ինչ իսկապես անգին է. մնացյալը կյանքի գործն է: Իսկ կոլորատուրային սուպրանոները, կարծում եմ, անպայման պետք է սովորեն Գոհարի դասարանում (գոնե՝ երգեցողության տեխնիկա):

Իմ *ութ* և *կես* տարիները լավ տարիներ էին, Հայաստանում արվեստի բարգավաճման տարիներ:

Աշխատում էիմք ու չէիմք էլ պատկերացնում, որ կգան մութ և խավար տարիներ, սկսվելու է մի շարժում, որին հաջորդելու է երկրաշարժ, որոնց հետևանքները դեռ երկար կհետապնդեն մեզ...

10

Մի մեծ ափսոսանք ունեմ, և երևի՝ ո՛չ միայն ես: Ճիշտ է՝ «*սկզբում Բառն էր*», բայց արի ու տես, որ ոչ մի բառ չի կարող վերաբառադրել, փոխանցել երաժշտական կատարման ուժը, հմայքը, անկրկնելիությունը՝ այն, ինչ Գոհար Գասպարյանի ամեն մի կատարմանը կարելի է վերագրել: Եթե անգամ նույն ստեղծագործությունը մի քանի անգամ ես լսում բեմից՝ քեզ թվում է, թե այսպես առաջին անգամ է երգում: Եվ կենդանի արվեստի գաղտնիքն ու կատարելությունը հենց ա՛յդ է, ինչը չի կարող արտահայտել նույնիսկ ամենաարդիական ձայնագրությունը: Այսպիսին է *երգի* և *ձայնի* հետ կապված հրաշքը, որի պատճառով էլ շատ-շատերը թողնում են իրենց հիմնական մասնագիտական գործիքը կամ գործը և ձեռնամուխ լինում վոկալին. կարևոր չէ՝ ձայնիդ հնարավորությունները մե՞ծ են, թե՞ ոչ, կարևոր չէ՝ վստահաբար երգիչ կդառնա՞ս, թե՞ ոչ: Ումանք բախտը բերում է, հաճախ էլ՝ ոչ, բայց, միևնույն է՝ ետդարձի ճամփա չկա. այդպիսի մեծ ձգողական, անդիմադրելի ուժ կա երգելու մեջ: Եվ, բնական է՝ իրենց երկրորդ մասնագիտության մեջ այս երգիչները ինտոնացիայի տեսանկյունից բացարձակ մաքուր են երգում: Օրինակները հարյուրավոր են, բայց ես նշեմ հենց մեր մեղ շրջանակից. Էլլադա Չախոյան (դաշնա-

մուր), Օլգա Ջաքարյան (խմբավար), Հասմիկ Պապյան (ջութակ), Եղիշե Մանուչարյան (զալարափող), Սկրտիչ Բաբաջանյան (սիմֆոնիկ դիրիժոր), Սուրեն Ջուրաբյան (ատամնաբույժ), Անահիտ Մխիթարյան (դաշնամուր)։

Ի դեպ, երբ 1998թ. Անահիտ Մխիթարյանի հետ Բրազիլիայում էինք (մեզ հետ էր նաև Եղիշե Մանուչարյանը)՝ համերգներից հետո հյուր էինք մի հայ ընտանիքում, որը մեզ զարմացրեց հայկական դասական երաժշտության ասպարեզում իր տեղյակությամբ։ Եվ քանի որ Ներսիսյան ամուսինները՝ դոմնա Մարիան և պարոն Փանոսը, հիացած էին Անահիտի «Անուշով»՝ մեզ մեծ անակնկալ մատուցեցին։ Բերեցին Անահիտի ուսուցչուհու՝ Գոհար Գասպարյանի մի ձայնապնակ, որը լույս աշխարհ էր եկել բրազիլահայության միջոցներով, Գոհարի հյուրախաղերի ժամանակ՝ մոտ 40 տարի առաջ (1966թ.)։ Շատ հուզիչ էր, ես ու Անահիտը, այդ ձայնապնակը գրկած, նկարվել ենք։ Նրանք նվիրեցին մեզ իրենց օրինակը։ Պարոն Փանոսը (որ համայնքի առենապետն էր) ոգևորված պատմում էր, թե՛ Գոհարն ի՞նչ «ֆուրոր» էր հանել Սան Պաուլոյում, և մենք, ունենալով ընդհանուր պաշտամունքի էակ՝ էլ ավելի մտերմացանք այդ արվեստագետ զույգի հետ։

Անահիտ Մխիթարյանի հետ՝ Փանոս Ներսիսյանի փանը (Սան Պաուլո, 1998թ.)։ Ինչ չեղբին Գ. Գասպարյանի՝ 1966թ. Բրազիլիայում բողաղեկած ջայնապնակն է։

Եվ հիմա Գոհարին «Հայաստանի սոխակ» անվանելը ինձ շատ քիչ է թվում: Գոհարն այնքան ազգերի ու պետությունների ղեկավարների (այդ թվում և՛ Իրանի շահի) առաջ է Հայաստանը ներկայացրել, որ նրա առաքելությունը շատ ավելի մեծ ու դիվանագիտական բնույթի է եղել, քան պարզապես երգելը: Նա մինչև հիմա էլ Հայաստանի դեսպանն է ամբողջ աշխարհում, իսկ նրա անունը՝ այցեքարտ իր սաների համար: Ի՞նչ հպարտությամբ էինք համերգներին հայտարարում այդ մասին: Այդ ազդեցությունն ու Գոհարի համընկա հիացմունքը ես հատկապես զգացել եմ Սիրիայում, ուր հետո տարել էի Գոհարի լավագույն սաներից մեկին՝ Նաիրա Աբրահամյանին (հիմա երգում է Ֆրանսիայում): Ե՛վ Դամասկոսում, և՛ Հալեպում (1997թ.) դիվանագիտական ողջ կորպուսի ներկայությամբ Նաիրայի հաջողության մեջ մարդիկ անպայման տեսնում էին Գոհար Գասպարյանին, նրա ինքնատիպ ձեռագիրը: Այս կապակցությամբ նորից պետք է նշեմ Կոմիտասի ֆեռոմենը: Արաբ, ճապոնացի, ռուս և ամերիկացի (ինչ ազգ ուզեք)՝ ամբողջ ծրագրից հատկապես ցնցվում էին Կոմիտասի յուրաքանչյուր երգից: Ե՛վ զարմանալի է, և՛ ոչ: Հալեպի երեք ժամանոց հա-

Հալեպի համերգից հետո (1997թ.):

*Չախից աջ՝ Տաթևիկ Մազանդարյան, Համեստիյու Մառտիրոսյան,
Դամասկոսում ՀՀ կուլտուրոս Հրաչյա Հովհաննիսյան,
Դավիթ Հովհաննես, Նաիրա Աբրահամյան:*

մերգին ներկա էր պատահաբար այդ քաղաքում գտնվող Տաթևիկ Սա-
զանդարյանը, որը հիացած էր և, կարծեմ՝ վերադառնալուց հետո, Գո-
հարին փոխանցել էր իր տպավորությունները:

Հարկ է նշել, որ ամեն երգիչ-մանկավարժի չի հաջողվում նույն պատ-
ֆորմի վրա, նույն օպերային բեմում երգել իր աշակերտների հետ, ընդ
որում՝ գլխավոր դերերում, մինչդեռ Գոհարը տասնյակ տարիներ ստեղ-
ծել և ունեցել է այդ հմարավորությունը:

11

Վերադառնամ իմ *ուր և կես* տարիներին: Թվում էր, թե ամբողջ
կյանքս նույն ռիթմով էի ապրելու՝ ասպիրանտական քննություններ,
ընդունելության քննություններ, և՛ կոնսերվատորիա, և՛... օպերային
թատրոն: Անիվը նորից պտտվում էր՝ նոր դեմքերով, նոր ձայներով:

Այդ տարիների օպերային թատրոնի մթնոլորտը չհիշելը կնշանա-
կեր Գոհարին թողնել միայն կոնսերվատորիայում... Բայց չէ՞ որ կոն-
սերվատորիայում ես էի նրա հետ շփվում, մինչդեռ նա հիմնականում
պատկանում էր օպերային, որը մի արվեստի տաճար էր, որտեղ իրա-
կանացվում էին բարդագույն ներկայացումներ, համաշխարհային գո-
հարներ, որտեղ կարելի էր տեսնել մեծագույն դիրիժորների, նկարիչ-
ների, բեմադրողների, ռեժիսորների: Օպերան մի մեծ արտադրություն
էր, և մենք գնում էինք օպերային թատրոն՝ ինչպես մի անհասանելի,
գաղտնիքներով լի, մեծ քաղաք՝ իր բոլոր շերտավորումներով: Ես և
մեր ուսանողներն այստեղ էլ իրադարձություններին ավելի մոտ էինք
կանգնած, քան սովորական հանդիսատեսը: Տեղյակ էինք լինում՝ Գո-
հարի դերի զգեստը պատրա՞ստ է, թե՞ ոչ, կեղծամն իր սրտո՞վն է, թե՞
չէ: Եվ եթե մյուս երգիչների առաջին անհանգստությունն ու շշուկները
լինում էին ձայնի շուրջ՝ մրսած է, կտրված է, խզված է, ապա Գոհարի
դեպքում նման բան չեմ հիշում (գոնե՝ *ուր և կես* տարում), այդ մասին
այնքա՛ն չէր խոսվում, որ իբրև անհավատալի դեպք՝ պատմում էին, թե
ինչպես Կահիրեում Գոհարը լրիվ փակված կոկորդով (երևի, կլիմայի
փոփոխությունից) հրաշալի երգել է ամբողջ համերգը:

Օպերային թատրոնն այդ տարիներին գործում էր ժրաջան մեղվի
պես: Այնտեղ գնալը տոն էր (ինչպես և միշտ, պարզապես ներկայա-
ցումներն այն ժամանակ շատ էին), և կարծեմ՝ շաբաթական միայն
մեկ օր չէր գործում. ամեն օր՝ ներկայացում: Պատկերացնո՞ւմ եք՝ եր-
գիչների համար ինչպիսի՜ մասնագիտական վիճակ: Եվ ամեն ներկա-
յացում ունկնդրում էինք բազում անգամներ, գիտեինք երգչական յու-

րաքանչյուր «խորամանկություն», հաջողություն և այլն: Եվ այդ նույն բեմում էին անցնում ընդունելության ունկնդրումները, որոնք շատ բարձր մակարդակով, գրեթե մեկ բաժինանոց համերգային մասեր էին, շատ պատասխանատու և հետաքրքիր: Քանի՜ անգամ եմ Գոհարի սաների հետ նվագել՝ և՛ օպերայի բեմում, և՛ օպերային ստուդիայում: Այնպես որ՝ այս ամենը մեծ ամբողջության մեջ շարունակական մի շղթա է: Պարզապես՝ ինձ համար ամեն ինչ պատվում է Գոհար Գասպարյանի շուրջ, և ոչ միայն ինձ համար...

Պատմությունը ցույց է տալիս, որ այն թատրոններն են հարատևում, որոնք պահպանում են իրենց ձեռագիրը, ավանդույթները, «կոտրերը»: Գոհարը հայ օպերայի կենդանի կուռքն ու ձեռագիրն է, և հիմա էլ, եթե լինում եմ օպերային թատրոնում, օբյակի կողմը նայելիս փնտրում եմ Գոհար Գասպարյանին՝ հովհարը ձեռքին... Բայց նա այնտեղ չէ: Գոհարը չի հաճախում իր հարազատ օջախը: Մտածել է պետք:

12

Ամառային արձակուրդին երեխաներիս հետ գնում էի Ծաղկածոր, կամ ընտանիքով՝ գրողների ծովափնյա հանգստավայրերը: Գոհարն ու Տիգրանը մեկնում էին իրենց անփոխարինելի «Արմենիա» հանգըստի տունը՝ Գագրայում: Առասպելներ էին պատմում Գոհարի լողորդական ունակություններից, քանի որ երկար էր լողում, հեռու էր լողում, լավ սևանում էր, օլիմպիական հանգստությամբ ծովափին շարունակում էր իր ձեռագործը և, մեկ ամսում լրիվ ուժ հավաքած՝ նորից նոտաների նոր խուրձ ձեռքին... սեպտեմբերին ներկայանում էր իր ուսանողներին: Փակ երեկոներից ու քնություններից մեկ էլ շունչ էինք քաշում Նոր տարվա շեմին: Բայց շունչ քաշելը ո՞րն է. քանի՜ անգամ տեսել եմ Գոհարին՝ Ամանորի հնդկահավը փետրելիս, աչքերիս չեմ հավատացել. իր ձեռքով պետք է աներ, պատրաստներ պարտադիր շաքարապուրը և ավանդական տարբեր կերակուրները, որոնք մենք համտեսում էինք՝ հավաքվելով հունվարի 1-ին, ուրախանում, նվագում, կատակում (Տիգրան Լևոնյանի սրամիտ հումորն անպակաս էր):

Իմ *ուր* և *կեսի* վերջին տարում հայրս ծանր հիվանդացավ, տխրություն մտավ մեջս, հետո հորս կորցրինք: Դա իմ առաջին ծանր կորուստն էր:

...Ձարմանալի է, բայց հայրս (ճարտարապետ, վաստակավոր շինարար Սոս Մանուկյանը) իմ ուղեղում նույնպես կապակցվում է Գոհար Գասպարյանի հետ: Ինչպե՞ս: Երբ որոշվեց Արմեն Տիգրանյանի «Անուշ» օպերան գրել ձայնապնակի վրա, ինչը շատ բարդ տեխնիկական պրոցես էր, Մոսկվայից հրավիրվել էր հատուկ խումբ՝ եզակի մասնագետ Կոզջոյանի գլխավորությամբ: Կոզջոյանը զննել էր Հայաստանի բոլոր դահլիճները և ձայնագրման համար կանգ էր առել Էջմիածին քաղաքի մշակույթի պալատի վրա, որի նախագծի (ինչպես նաև Էջմիածին՝ Վաղարշապատ քաղաքի հատակագծի) հեղինակը հայրս էր:

Սիրտս փառավորվեց՝ նախ և առաջ այն պատճառով, որ ինձ համար ամենահուղիչ կերպարը՝ Անուշը, որը, ինչպես Տիգրան Լևոնյանն էր ասում, նույնանում է Գոհար Գասպարյանի հետ, անմահացավ և, մյուս կողմից՝ որ իր բարձր ակուստիկ լուծումներով և հնարավորություններով հորս նախագծած դահլիճն ամենահարմարը գտնվեց ձայնագրման համար: Այս գործընթացը շարունակվեց նաև մյուս հայկական օպերաները ձայնագրելիս: Այստեղ է ասված՝ *մարդու գործն է միշտ անմահ:*

...Իսկ շուտով սկսվեցին «խավարի» տարիները:

Պարադոքս է, բայց՝ փաստ. ամենամոթ տարիներին սկսվեց իմ ամենասակտիվ համերգային կենսագրությունը: «Հովհարային» լույսով, բայց ջերմ հոգիներով Կամերային երաժշտության տան աշխատողները և ես շատ-շատ ծրագրեր ենք իրականացրել: Այդպիսի մի օր իրականացրեցի Ջորջ Գերշվինի մյուզիքլների երգերի առաջին կատարումը Հայաստանում (1994թ.): Բեմում Բրոդվեյի պատրանք էի ստեղծել, դրել ամերիկյան որոշ ատրիբուտներ, անգլերեն տեքստերն արտասանվում և թարգմանվում էին: Հաճելի էր, որ բալկոնը լեփ-լեցուն էր ուսանողությամբ, հետաքրքրությունը մեծ էր: Նույնիսկ թատերական ինստիտուտի ուսանողներից մեկը այդ օրը մեզ տրամադրեց իր դիպլոմային աշխատանքը, որը «Պորգի և Բես»-ի պլակատն էր. լավ հիշում եմ՝ կապույտով. պլակատը դժվարությամբ իր տեղը գտավ երգեհոնի վրա: Բայց «ամենակարևորը» վարողների սեղանիկին ամրացրել էի Հայաստանի և ԱՄՆ-ի պետական փոքրիկ դրոշակները:

Ես չէի հանդգնում Գոհարին հրավիրել իմ հեղինակային համերգներին: Մի քիչ քաշվում էի, քանի որ Կամերային տան տնօրեն Ռոբերտ Սահակյանի թեթև ձեռքով (նա ինձ վստահում էր և մեծ ազա-

տուբյուն էր տվել) ես ոչ միայն համերգի թեմաներն էի ընտրում, իմ ուզած մենակատարներին հրավիրում, այլև՝ սցենարներն էի գրում և նույնիսկ բեմն էի ձևավորում: Տարիների ընթացքում, իհարկե, վարժվեցի և շատ չէի հուզվում, երբ դահլիճում նստած էին լինում իմ պրոֆեսորը, իմ գործընկերները, ամբիոնի վարիչը և այլք, ինչը շատ ավելի պարտավորեցնող է, քան որևէ արտասահմանյան բեմում ելույթ ունենալը:

Բայց Գերշվինի օրը սիրտս թունդ ելավ, երբ Գոհարին տեսա դահլիճում: Իր ուսանողուհին էր հրավիրել, այդ օրվա մենակատարուհին էր՝ Նաիրա Աբրահամյանը, որ երգում էր Վաղարշակ Օհանյանի (հիմա երգում է ԱՄՆ-ում) և սաքսոֆոնահարուհի Իրինա Գասպարյանի հետ: Ես նույնիսկ տեսաժապավեն ունեմ, որտեղ համերգային հագուստով վազել ենք դահլիճից դուրս և զրուցում ենք Գոհարի հետ, և նա ասում է, թե՝ բոլոր այս երգերը իր երիտասարդ տարիներին երգել է: Համերգի ընթացքում նա գլխով, տակտը պահելով, մեզ հետ երգում էր: Ես ինձ զգում էի յոթերորդ երկնքում:

...Ի միջի այլոց, վերը նշված՝ հայաստանյան բեմական հուզմունքների վերաբերյալ ուզում եմ հիշել իմ առաջին համերգային ուղևորությունն Արգենտինա և Ուրուգվայ, 1988 թվականին: Ճիշտ է՝ լավ պատրաստված էի (մեկ բաժին պետք է solo նվագեի), բայց ամեն դեպքում միշտ զարմանքով եմ հիշում ինքնավստահությունս և չհուզվելս:

Ես երբեք նախկինում այդքան մեծ դահլիճներում չէի նվագել, բայց, այնուամենայնիվ, վախ չէի զգում, այլ միայն՝ ոգևորություն: Մի՞թե մենք Հայրենիքում բարդությամբ փոքրվում ենք:

...Բուենոս Այրեսում (միտքս շարունակեմ) ես և Ռազմիկ Պապիկյանը այցելեցինք «Կոլոն» օպերային թատրոնի շենքը, որտեղ մեզ հատուկ էքսկուրսավար տվեցին, և մենք ծանոթացանք շենքի բոլոր «ծալուծուկերին»՝ ամառային դահլիճ, ձմեռային դահլիճ, սիմֆոնիկ համերգների համար հատուկ բացօթյա շինություն և, որ շատ կարևոր է՝ ֆոյե-դահլիճ, որտեղ երգելը ևս շատ մեծ պատիվ է («Կոլոնի» օպերային դահլիճում քչերին է հաջողվում երգել, և ոմանք, չնշելով այդ հանգամանքը, վերադառնում ու հայտարարում են, թե՝ «Կոլոն» օպերային թատրոնում են երգել):

Շատ տպավորիչ էր «Կոլոնը»:

Այդ նույն ֆոյեում կանգնել էի Շալյապինի բեմագգեստի ցուցափեղկի առաջ և, հավատացեք, կողքին պատկերացնում էի մեկ այլ ցուցափեղկ՝ սպիտակ պարահանդեսային հագուստով, որով Գոհար Գասպարյանը երգել էր Շոբաուսի վալսերը Հայֆիլհարմոնիայի Մեծ դահլիճում, որին

ես ներկա եմ եղել դպրոցական արճնամենտով: Չկարողանալով հաստատ իմանալ՝ Գոհար Գասպարյանը երգե՞լ է «Կողմում», թե՞ ոչ, այս պատկերը եկավ աչքիս առաջ, և այդ վայրկյանին մրա շունչն ինձ հետ էր:

Արգենտինայի հետ եմ կապված իմ բոլոր «հյուրախաղային» առաջին տպավորություններն ու զգացողությունները: Գեղեցիկ երկիր, գեղեցիկ հայություն... Ճիշտ է՝ այս ամենը *ուր և կեսից* դուրս է, բայց տպավորություններիցս մեկը ուզում եմ նկարագրել, քանի որ մասնագիտական առումով բավականին շոյիչ է:

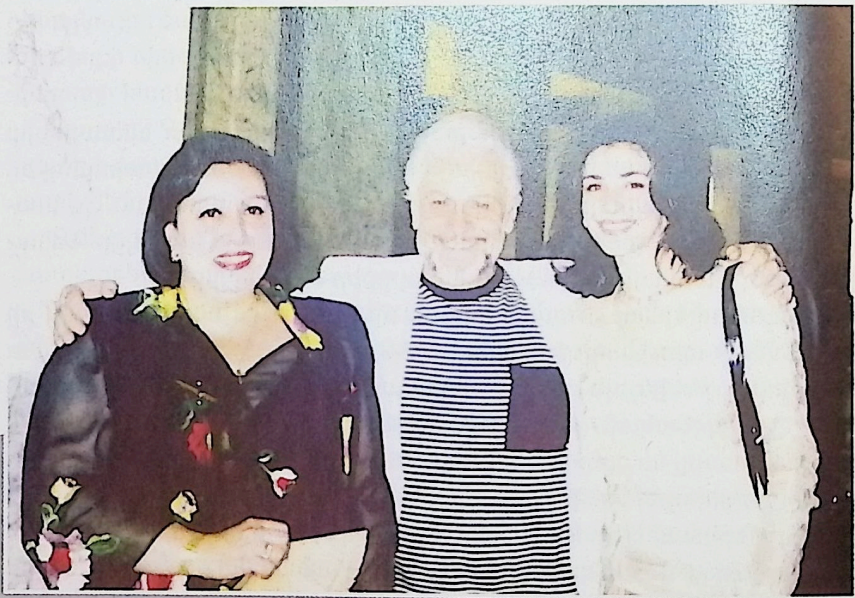
Մեզ տարան փորձի՝ Բուենոս Այրեսի «Միգերիբորդիա» 1300 տեղանոց դահլիճը: Խմբում կային ժողգործիքներ և, երևի կարծելով, թե միայն ֆուլկլորային խումբ է ելույթ ունենալու, բեմում դրել էին միջին չափսի կարմրավուն ռոյալ, որի տակ, հատակին, տախտակամած կար, և ոտնակները (պեդալները) շատ բարձր էին: Դահլիճում նստած նայում, մտածում էի և նեղվում, թե՛ ոտքս ինչպե՞ս պետք է դնեմ: Բեմում կանգնած էր դահլիճի տնօրենը, բայց լեզվական խոչընդոտն ինձ կաշկանդեց, որ հարցնեմ: Մի կերպ տեղավորվեցի ու որոշեցի Ռախմանինովի 7-րդ պրելյուդով փորձել ստեղնաշարը: Տառացիորեն 5-6 տակտից հետո այդ մարդը մոտեցավ և, ձեռքով «stop» ցույց տալով, ասաց. «No, no, señora, moment, moment...»:

Բուենոս Այրեսի «Միգերիբորդիա» դահլիճի բեմում (1988թ.):

Այլ քեզ բան, ինձ համար լռիվ անհավատալի և հետաքրքիր մի պատմություն: Բոլոր այս տիպի բաները քննարկվում էին մեր դասարանում: Մենք շատ համերաշխ կոլեկտիվ էինք, բոլորս իրարից տեղյակ, միմյանց նկատմամբ հարգանքով և սիրով: Այս ամենը նպաստում էր ուսման հաջողությանը, և չմոռանա՞նք, որ ամեն ինչ կապված էր Գոհարի անձի հետ, նրա ներկայությունն էր սփռում շուրջը սեր և հիացում: Շատ հաճախ միջանիժամյա մեր դասերը նմանվում էին *գալա-համերգների*: Գոհարը շատ սիրալիք բառեր էր ասում ուսանողներին, բայց նրա ամենասիրած արտահայտությունն էր. «*Կուկլա՝ ջան*» (բայց՝ «ք»-ով): Իսկ իրեն մտերիմները *Գոքո* էին ասում:

Մեր դասարանի կյանքում առանձնահատուկ օր էր դեկտեմբերի 14-ը: Այնպես էր ստացվել, որ Գոհարն ու Տիգրանը, տարիների տարբերությամբ, երկուսն էլ ծնվել էին դեկտեմբերի 14-ին: Հայտնի պատմություն է, կապված ՉԱԳՄ-ի՝ ամուսնությունը գրանցողի հետ, որ անընդհատ գրել և պատռել է հարցաթերթիկները՝ կարծելով, թե ի՞նքն է սխալ-

*Ես և դուստրա՝ Մարին, Տիգրան Լևոնյանի հետ,
իր բննադրած «Անուշից» առաջ (1999թ.):*

վում՝ մեկի ամսաթիվը արտագրելով մյուսի վրա: Այս պատմությունը շատ համով պատմում էր Տիգրան Լևոնյանը: Այսպիսով՝ էլի մի օրիգինալ և հազվադեպ դրվագ այս միության մեջ, և տոն օր՝ մեզ համար: Իմ ութ և կես տարիներին և մինչև հիմա, մթնոլորտի առումով, դա մի լուսավոր և տաք օր էր լինում: Եվ ինչքա՜ն եմ ուրախանում, որ հենց այդ օրը հեռուստատեսությամբ նրանց մասին հաղորդում է լինում:

Դեկտեմբերյան այդ օրը բոլորս այնտեղ էինք լինում Գոհարենց տանը: Շրջանավարտները գալիս էին արդեն ամուսիններով: Գոհարը ոչ մեկին անուշադիր չէր թողնում: Մի քանիսը օգնելու համար մեկ սեղանի շուրջ էին պտտվում, մեկ՝ խոհանոց շտապում: Բայց հիմնական օգնողը Սիլվա անունով մի կին էր, որին ես էի գտել, և որն ազգությամբ Ռումինիայի ռուս էր, իսկ ամուսինը եղել էր ռումինահայ: Այնպես որ՝ այդ Սիլվան հա՛մ Գոհարի լեզվով էր խոսում և հասկանում հայերեն, հա՛մ էլ՝ ռուսերեն պատասխանում էր հեռախոսագանգերին: Սիլվան շատ էր մըտերմացել Գոհարի ու Տիգրանի հետ, և ընդհանրապես՝ «տիպ» էր:

Այդ հավաքություններին հիմնական ժանրը հումորն էր, որի վարպետն էր Տիգրանը: Ակամա հիշեցի մութ տարիներին օպերայի հայելապատ դահլիճում Տիգրան Լևոնյանի կիրակնօրյա հավաքությունը: Այդ ի՛նչ առողջ ծիծաղ էր հնչում դահլիճում: Ինձ թվում է՝ հայ ժողովրդի արվեստասեր մի մեծ հատված այդ տարիներին առողջ մնաց մաս Տիգրանի շնորհիվ: Նրա պատմությունները շատ բարձրամակարդակ էին և անչափ սրամիտ:

Իսկ ծննդյան օրերին սեղանի շուրջ այնպիսի մշակութային զրույց էր տիրում, որ ես զարմանում էի, թե Տիգրանն ի՛նչ լավ գիտի հայկական օպերայի պատմությունը, և ի՛նչ դիպուկ դիտարկումներ է անում տարբեր տարիների հայ տաղանդավոր երգիչների մասին:

Դեկտեմբերի 14-ը իրապես Գոհարի և Տիգրանի օրն է, և այդ օրը ես ու Դավիթը միշտ հատուկ ջերմությամբ էինք գնում նրանց տուն:

14

Գոհարի հետ մի գեղեցիկ հանդիպում էլ ունեցանք տարիներ անց, մեր նոր բնակարանում, Տիգրան Լևոնյանի բեմադրած՝ Դոնիցետտիի «Պողիկտոս» օպերայի երկրորդ ներկայացումից հետո:

Մեզ հետ էին Արամ Սաթյանը և Զուլեյթ ու Արաբական Միացյալ Էմիրություններ կատարած համերգային ճամփորդությունից մեզ մըտերմացած ճարտարապետ Վարդան Ինգիլիզյանը, իր տիկնոջ՝ Թա-

գուհու հետ, ովքեր Տիգրանի և Գոհարի մեծ երկրպագուներն են: Երբ եկանք մեր տուն՝ մեր «լուսի ժամը» չէր, մատեցինք գեղեցիկ մոմակալների մեջ դրված մոմերի լույսերի ներքո, և երբ երեկոյան ժամը 10-ին ամբողջ թաղամասը հանկարծ լուսավորվեց՝ բակից ահավոր սուլոցներ ու երեխաների հաղթական գոչյուններ լսվեցին: Մենք իսկույն մոմերը հանգցրինք, ուրախացանք, որ արդեն լույս ունենք, ասել է թե՛ մենք էլ մարդ ենք... և այլն, բայց արի ու տես՝ աշխարհի ամենամալթառատ երկրից եկած Թագուհին ընդվզեց և մեզ համոզում էր, թե՛ «Անանկ, մոմերով լավ էր, Աբու-Դաբի շատ սուղ է մոմի լույսով ընթրիքը, candlelight dinner կըսեն»: Գոհարն ու Տիգրանը ծիծաղում էին, իսկ Դավիթը դրանից հետո Վարդանենց ամեն զալուն հարցնում էր. «Է՛, Թագուհի՛, candlelight dinner չընե՞նք»: Հենց այդ երեկո էր, որ Գոհար Գասպարյանն արաբերենով մի փոքր զրուցեց համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետն ավարտած որդու՝ Հրաչիկի հետ, իսկ ես զմայլված լսում էի ու հիշում Գոհարի պատմությունները Կահիրեի մասին: Հրաչուն ոգևորվեց և նույնիսկ արաբերեն կենաց ասեց...

Սա՛ ի միջի այլոց, *ուր և կեսից* դուրս:

*Օսկերային թաղբռնի ընթրուարանում (1993թ.):
Չախից աջ՝ Թագուհի Ինգիլիզյան, Գոհար Գասպարյան,
Համասիքյու Մամուկյան:*

Այդպիսի մի պրեմիերայից հետո էլ, օպերայի ընդունելության սենյակում, Գոհարի հետ զրուցեցի ու հարցրի, թե՝ դեմ չի՞ լինի, եթե ես գրեմ իր հետ աշխատած տարիների մասին: Ուրախությամբ ասաց. «Զրե»: Բայց անցել է ևս տասը տարի, գուցե այն ժամանակ վաղ էր, ճիշտը հիմա է...

Եվ այս տասը տարիների ընթացքում ունեցել եմ մի երազանք: Ընդհանրապես՝ շատ քիչ երազանքներ ունեմ, որ չեն իրականացել: Եվ այդ քչերից առաջինն այն էր, որ Կամերային երաժշտության տանն աշխատած տարիներին ուզեցի ի մի բերել Գոհար Գասպարյանի բոլոր կայացած աշակերտներին, և նույնիսկ համատեղել արտասահմանցի շրջանավարտների հետ՝ մեկ համերգի մեջ: Ես պատկերացնում էի մի հրաշալի շքահանդես, որի սցենարը մինչև հիմա կա, և որը պետք է իրականացնեի ես: Ռեժիսորի հետ գմացի Գոհարի դասասենյակ, որ արդեն երրորդ հարկի «17»-ը չէր, այլ՝ առաջին հարկի «5»-ը, որպեսզի պայմանավորվենք: Սա մեր Կամերային տան ծրագիրն էր, բայց ինքը պետք է հավանություն տար: Գոհարը այդ օրերին շքանշան պետք է ստանար, գլուխը խառն էր: Մի օր օպերայում հանդիպեցի Տիգրանին, հայտնեցի մտքերս, պատասխանեց. «Մի քիչ համբերի, միասին կանենք»: Բայց ես արդեն կապ էի հաստատել շատերի հետ, ոգևորվել էի, վկա՝ Արթուր Մուղայյանը (համերգը մա էր սկսելու), որի՝ Ալեկոյի արիան մինչև հիմա ինձ մոտ է: Սարգիս Նաջարյանի հետ մտածում էինք, թե՝ ինչպե՞ս ջերմ մթնոլորտ ստեղծենք Գոհարի համար: Բայց, ավա՛ղ, ինչ-որ անտես և անհասկանալի ուժեր լռելյայն խանգարեցին: Չուզեցի շատ համառել, բայց հիմա՝ էլ ուզում եմ, որ այդ համերգը կայանա, թեկուզ՝ ուրիշ մեկն իրականացնի, Գոհարն էլ՝ մստի դահլիճում (այս անգամ՝ շատ ավելի մեծ դահլիճում) և ծաղիկների տարափին հազիվ դիմանա:

Հայ ազգը տաղանդներ շատ է տվել, բայց Գոհար Գասպարյանը մի *հատիկ* է: Գոհարի արվեստը ժողովուրդ ապրեցնող արվեստ է:

Դժվարությամբ եմ բաժանվում իմ հուշերից, որոնք հիմնականում վերաբերում են իմ երջանիկ *ուր* և *կես* տարիներին: Բայց բաժանվում եմ մեծ հպարտությամբ՝ հենց իմ *ուր* և *կեսի* համար, ու առավել ևս հպարտ եմ, որ Գոհար Գասպարյանի ժամանակակիցն եմ...

Եվ իմ այս հուշագրությունը այդ հպարտության մի համեստ արտահայտությունն է ընդամենը, որովհետև դժվար է բառերով լրիվորեն ներկայացնել հոգուդ մեջ ապրող մի ամբողջ աշխարհ, մի մեծ երևույթ, որը հենց այդպես էլ կոչվում է՝ *Գոհար Գասպարյան*:

Մարտ, 2004թ.

Համասփյուռ Սոսի Մանուկյան
ԻՄ ՈՒԹ ԵՎ ԿԵՍ ՏԱՐԻՆԵՐԸ ԳՈՂԱՐ ՓԱՍՊԱՐՅԱՆԻ ՀԵՏ

Амаспюр Сосевна Манукян
МОИ ВОСЕМЬ С ПОЛОВИНОЙ ЛЕТ С ГОАР ГАСПАРЯН

Խմբագիր և սրբագրիչ՝	Ռ. Հովսեփյան
Տեխ. խմբագիր՝	Ն. Սաֆյան
Ձևավորումը և էջադրումը՝	Ա. Մելիքսեթյանի

Ստորագրված է տպագրության՝ 27.10.2004թ.: Չափեր՝ 60x84 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպագրությունը օֆսեթ: 2,5 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 500:

«Արևիկ» հրատարակչություն ՓԲԸ
Երևան-9, Տերյան 91
Հեռ.՝ (3741) 52-45-61, 52-07-73
Ֆաքս՝ (3741) 52-05-36

АОЗТ издательство "Аревик"
Ереван-9, ул. Теряна 91
Тел.: (3741) 52-45-61, 52-07-73
Факс: (3741) 52-05-36

E-mail: arevick@netsys.am
<http://www.arevik.am>

Տպագրված է «Երևանի առաջին տպարան» ՓԲԸ
Երևան-10, Հանրապետության 65
Հեռ.՝ 52-36-00

Отпечатано в АОЗТ "Ереванская первая типография"
Ереван-10, ул. Арапетутян 65
Тел.: (3741) 52-36-00

ՀԱՄԱՍՓՅՈՒՌ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Երևանի Կոմիտասի անվ. պետական կոնսերվատորիայի դոցենտ: Կոնցերտմայստեր, դաշնակահար: Մենահամերգներով և նվագակցությամբ հանդես է եկել արտասահմանյան մի շարք երկրներում: 1993-2000 թվականներին եղել է Կամերային երաժշտության փան մենակատարը և համերգային ծրագրերի հեղինակը:

1975-ից *ուրթ և կես* փարի աշխատել է աշխարհահռչակ երգչուհի Գոհար Գասպարյանի դասառանում որպես կոնցերտմայստեր, ինչը և առիթ է դարձել սույն հուշագրության սյուժեմանը:

